

ЕТИКА В КОНТЕКСТІ МИРУ ТА ВІЙНИ

Стаття присвячена проблемам етики в контексті миру та війни. Сьогодні під час збройної агресії РФ проти України особливо актуальним є повернення до етичної проблематики, до таких понять як справедливість, істина, безсмертя, поблажливість, подія, вірність собі тощо. Ситуація війни змушує по-новому осмислювати їхнє значення через відкриті дискусії, які допомагають покращувати ментальний стан українського суспільства та підтримувати надію на перемогу. Автори статті, відштовхуючись від етичних теорій А. Бадью та Р. Жирара, намагаються дати відповідь на складне питання сьогодення про те, як залишатись людиною під час військового протистояння.

За А. Бадью, будь-яке етичне твердження вимагає контекстуальної застосовності до ситуації. Зважаючи на це, філософ розвиває концепт події, згідно з яким подія – це не так те, що відбувається з суб'єктом, як те, що суб'єкт робить в ситуації – його активна участь – відповідь на зовнішній виклик. Далі автори застосовують теорію Р. Жирара про міметичне суперництво для виявлення причин військової агресії РФ проти України. Однією з таких причин є невизнання окремоті України, повне заперечення її існування й ототожнення українського народу з проєкцією ворогів, в боротьбі з якими росіяни формують свою ідентичність.

В кінці свого аналізу автори висновують: якщо ненавидіти та ментально їсти ворога як канібал, то від цього можна отримати хвилине задоволення, але така позиція ніколи не дасть можливості кращого майбутнього й справжнього розвитку; ненависть веде лише до ненависті та руйнування. Важливі завдання етики під час війни полягають у запобіганні тому, що може травмувати особистість, у пошуку підґрунтя для того, щоб допомогти зберегти душу від руйнівного ресентименту й залишитися людиною, яка спроможна розвиватися.

Ключові слова: *людина, інший, етика, агресія РФ, подія, міметичне суперництво.*

У сучасних умовах, під час тривалої збройної агресії Росії проти України, етичні питання стають особливо *актуальними* та вимагають глибокого осмислення. Реактуалізація етичної проблематики спостерігається на багатьох прикладах, як в сучасних біоетичних дискусіях, так і в дискусіях соціальних (часто пов'язаних з політикою та дискримінацією). Однією з найгостріших проблем для сучасної моралі є проблема толерантності, гостроту якої яскравіше за інших відчув канадський публічний інтелектуал Джордан Пітерсон [Пітерсон, 2021]. У цьому контексті ми маємо на *меті* розглянути ці та інші важливі етичні питання під час військового протистояння, акцентуючи увагу на їхньому спокійному осмисленні та дослідженні на ґрунті теорії.

Тривалий час дуже поширеним було твердження про те, що людина є соціальною твариною, яке зазвичай деякими дослідниками сприймається як аксіома. Для соціології такий аристотелівський підхід [Арістотель, 2002] до людини, безумовно, виявився дуже плідним, але для філософії було би більш доречним розуміти людину як істоту етичну (*homo ethicus*). Якщо вже називати людину твариною, то твариною етичною. Виходячи з цього, ми висунемо гіпотезу про те, що не можна говорити про існування людини без правил поведінки, якщо їх нема – то нема і людини. Отже, відштовхуючись від етичних теорій А. Бадью та Р. Жирара, ми спробуємо дати відповідь на складне питання сьогодення: «Як залишатись людиною під час військового протистояння?».

Важко не погодитись з твердженням Алена Бадью про ХХ ст., яке стало цвинтарем позитивістських уявлень про прогрес *та природу людини* [Бадью, 2019]. Очікування чітких і остаточних відповідей на ці питання завершилося крахом ще в ХХ ст., а в ХХІ ст. процес пішов ще далі, й філософи взагалі засумнівалися, чи можуть бути такі відповіді надані в принципі. Проте суспільство продовжують цікавити питання, які стосуються моральних

проблем – чи можна знайти загальну систему цінностей, які би задовольнили суспільство та надали можливість комфортного проживання разом? Інтелектуали почали визнавати, що знайти такі засади не видається можливим. Водночас, з кінця ХХ ст. відбувається звернення філософів до проблем етичного характеру. Поступово, але впевнено відбувається оновлення етичного лексикону, що свідчить про зв'язок з традицією та є вже провісником метамодерну, а не постмодерну. Французький філософ А. Бадью у своєрідному маніфесті «Етика. Нарис про розуміння зла» актуалізує етику з іншого боку, ніж як заведено в постмодерністському філософському колі [Бадью, 2019]. Він висловлює своє ставлення до етики, повертаючи поняття «істина», «безсмертя», «вірність», «безкінечність», «подія», котрі так завзято знищувалися постмодерністами через критику моральних ідеалів як таких. Таке звернення А. Бадью до «класичної» філософської лексики не треба вважати продовженням лівого світогляду, це скоріш повернення до недооціненого лібералізмом правого коріння Європи. Позиція А. Бадью дуже чітка та проста в формулюваннях, але в її розумінні ховаються деякі складнощі. З філософської точки зору, будь-яке етичне твердження вимагає пояснень і контекстуальної застосовності до ситуації. Зважаючи на це французький філософ звертається до гайдеггерівського концепту події. А. Бадью називає подією не так те, що відбувається з суб'єктом, як те, що суб'єкт робить в ситуації – його активну участь як відповідь на зовнішній виклик. Суб'єкт діє в світі рефлексивно, і тільки тоді його взаємодія з конкретною життєвою ситуацією стає *подією*. Кожен суб'єкт є унікальним і не може бути зведеним до єдиного Суб'єкта з великої літери. Події бувають максимально різні, але їх можна звести до головних: наука, політика, мистецтво та кохання. Чому саме ці чотири в роботі «Етика. Нарис про розуміння зла» відповідь не дається; для того, щоби здогадатися чому саме так – треба розуміти філософію А. Бадью, однак це вже інша тема.

У розумінні А. Бадью етика не завжди може виступати позитивним явищем. Зокрема вона може цементувати «волю до небуття» та «потяг до смерті». Сучасне відношення до етики значним чином ґрунтується на розумінні зла, а не добра [Gumbrecht, 2013]. Критикуючи цю позицію, А. Бадью намагається писати про етику в позитивному ключі, тобто як про щось первинне, активне, цілеспрямоване та живе. Філософ намагається реабілітувати добро як позитивний налаштунок *процесів істини*. Водночас він намагається також накреслити контури зла: не можна називати *неіменоване* – стверджує філософ, таким чином зло є спробою вирішити та закрити один раз і назавжди будь-яке питання. Він визначає зло як «особину» істини. Водночас істина є *процесом*, і тому вона не може залишатись статичною. А. Бадью наголошує на небезпеці «особини», тому що вона стає на місце істини, замість неї видаючи себе за остаточну та кінцеву істину. Вірність «особини», яка застигає в мертвому положенні, А. Бадью протиставляє вірності істині, яка завжди розвивається, завжди знаходиться в пошуку нового. Втрата вірності істині призводить до корупції та деградації. Парадоксально, але французький інтелектуал наголошує, що навіть ілюзія краща ніж «особина» істини, принаймні тому що ілюзія істини схожа на істину, але не заміняє її. Схожій позиції щодо «динаміки» істини також дотримується український філософ Сергій Дацюк, який неухильно виступає за пошук іншості; за його думкою, будь-яке Інше методом проб і помилок веде до розвитку суб'єкта [Дацюк, 2013].

Онтологія зла може сповістити нам про теоретичну безкінечність зла та його бездонну глибину. Однак А. Бадью заперечує онтологічність і *радикальність* зла. Для нього зло не може бути радикальним, навпаки, зло – це обмеженість, і саме з причини цієї безглуздої зупинки в пошуках істини воно є згубним. Зло тоталітарної машини є підступним і жорстоким, але не радикальним. Революціонеру А. Бадью не подобається розуміти радикальність в негативному ключі. Обмеженість зла означає його окостеніння, але стверджувати, що зло є онтологічним автор «Етики» не береться. Зло неминуче як побічна дія добра, тому це частина *процесів істини*, як би нам не хотілося щоби його не існувало. На додачу до цього А. Бадью не вірить у можливість існувати *по той бік добра та зла*, адже ми завжди діємо *по цей бік*, в такий спосіб підкреслюється практичний характер

етики по *цей бік*. Протиставляючи поняттю істини поняття гадки, він наголошує, що гадка не може бути істинною або хибною, бо істина не є комунікативним актом, – вона більш схожа з одкровенням. Отже етика не є комунікативною, з чим би ніяк не погодився Ю. Габермас [Габермас, 2011].

Важливо, що А. Бадью повертає в сучасну філософську мову поняття безсмертя. В рамках європейської культури повернення до поняття безсмертя містить в собі християнське коріння. Християнський контекст безсмертя також проявляється в лінійній послідовності, яку передбачає істина. Якщо істина є процесом, а не результатом, то її не можна адекватно окреслити, але її можна побачити та відчутти в порядку наративу. В такому разі існування безсмертя (навіть в гіпотетичному філософському вимірі) є логічним продовженням цієї думки. Наявність зачину життя людини не повинна обов'язково означати її кінечності. Отже, можна зробити висновок, що нескінченність людини полягає не в універсальному божественному бутті, яке існує за межами часу, а в послідовному розвитку, який має початок, але не повинен мати кінця подібно до променю. Людина сама формує свою безкінечність, але вона може робити це тільки через вірність певній події, яка встановлює сенс та визначає безсмертя.

Спробуємо проблематизувати питання щодо етики у часи війни. Цінність життя проявляється саме в небезпеці, й у таких граничних ситуаціях можуть з'явитися прозріння, які були недоступні раніше. Тільки на фоні смерті приходить розуміння безсмертя, а солідарність між своїми співвітчизниками стає сильнішою та яскравішою. Якщо в мирний час знайти близьких людей по духу важко, в часи війни це здається простішим. Відповідаючи на питання про філософські причини агресії РФ, можна назвати наступні. Сучасне «победобесіє» росіян є прикладом параноїдального бажання самоствердження за рахунок інших народів. Без гіпертрофованих «перемог» (як перемога СРСР у Другій світовій війні) їх ментальна оболонка виявляється напрочуд порожньою та беззмістовною. Відверто кажучи, у них немає нічого справді *свого*, крім військових перемог, які також є сумнівними, бо за таких втрат, які несла росія у війнах, пишатися перемогами не гуманно; ба більше, це не лише їхня перемога, тому що вона була би неможливою без інших народів і країн. Мовою А. Бадью таке «победобесіє» виявляється особиною істинної перемоги, застиглим привидом, якого можна оживити тільки *повторюючи* ті криваві жертви, які вже були у минулому. Тобто з підсвідомої точки зору росіян пам'ять про ветеранів Великої вітчизняної війни буде існувати доти, доки будуть приноситися сучасні криваві жертви, і не важливо, що це сучасне пролиття крові не має відношення до подій минулої війни. Повторення в даному разі означає нерозуміння минулої ситуації та намагання зробити, щоби минуле тривало вічно, тільки тоді зберігається застигла та примітивна ідентичність. Поки є той образ ворога – буде литися кров тих, кому не пощастило опинитися *проекцією* цього образу. Для того, щоби ворог був завжди – *архетипи ворога* будуть свідомо прив'язуватись пропагандистами та ідеологами до *конкретних явищ* сучасної реальності. Це не що інше, як психічна проекція, а чому ця проекція була спрямована саме на Україну, може допомогти відповісти теорія іншого французького філософа, Рене Жирара.

За допомогою теорії Рене Жирара [Girard, 1987] про міметичне суперництво можна простежити як РФ, не витримуючи *схожості* з Україною (як нападків держави Русі), не визнаючи окремоті України взагалі (а також лякаючись здорової конкуренції), *повністю* заперечує існування України та оголошує «нацистами», «фашистами» – тобто тими умовними ворогами, в боротьбі проти яких росіяни формують свою *ідентичність*, якої поза агресивною боротьбою та ідентифікацією ворогів вони взагалі просто не мають.

І знову на нашому шляху з'являється питання онтології зла. На практиці питання визначення зла було вирішене після Другої світової війни в негативний спосіб, принаймні це відмітив Т. Адорно у своїх лекціях з «Філософії моралі». Так само, як богослови визначають Бога апофатично, саме у такий спосіб гітлерівська Німеччина була визначена умовним світовим консенсусом як приклад *абсолютного зла*. Тобто, ми не знаємо що таке

добро, але зло – ось це. Логічно з цього виходить: те, що є максимальною протилежністю німецького нацизму, є добром. Але хто може це довести? Всі ідеологеми нацистської Німеччини сприймалися як приклади того поганого, з чим не можна погоджуватися та з чим потрібно боротися в будь-яких проявах, як великих, так і малих. Згодом це розвинулося у постліберальну філософію, яка, на жаль, постійно клонилася ліворуч і не бачила злочинів комунізму так само чітко, як бачила злочини нацизму. Отже це могло зумовити можливість війни рф проти України на ідеологічному рівні. Умовний західний світ потурав реваншистським настроям росії, яка прикидалася то нащадками лівих ідей соціалізму, то нащадками правих ідей традиційних цінностей. В обох випадках це є позою, але розпізнати її на відстані через кордон неможливо; саме тому в інших країнах існують люди, які ведуться на російський «косплей» (якщо навіть не брати до уваги вплив, який чинить рф за допомогою прямого підкупу). Західна еліта тривалий час закривала очі на той вплив, який рф вчиняла в незалежних країнах у воєнний спосіб. Якщо цей вплив був би тільки ідеологічним, тоді з цим можна було б змиритися, але в ситуації неодноразових воєнних агресій, які проводила росія, було дуже безвідповідально не бачити в цьому системного реваншу тоталітарної машини Советського союзу, який набирав оберти та нарешті взявся за повномасштабну війну в Європі.

Окремою небезпекою, як не прикро, стає можливість початку третьої світової війни та застосування ядерної зброї. Гіпотетична можливість її використання стає більш вірогідною, якщо допускати, що одна людина (наприклад, з параноєю або іншими психічними розладами) може бути «власником» ядерної зброї багато років, і не існує безпечних прецедентів, як саме таку людину можна відсторонити від влади. Це відкриває окреме питання влади одної людини та способів, якими потрібно боротись із цим.

Однак фактично значущими проблемами українців в умовах війни є психологічне сприйняття реальності воєнного часу та травм, які він несе. Об'єднаність у протистоянні загарбнику пробуджує древні, глибинні та інстинктивні потяги. Те, що колись лежало в підсвідомості вилазить на світ, а отже цим потрібно займатися. В будь-якому разі війна наносить психічну травму, як для переможених, так і для переможців.

Зафіксуємо відродження етики та складність визначити поле її застосування, зважаючи на його ширину. Етика під час війни відрізняється від етики в мирний час. Тоді, як етичні принципи залишаються такими самими, їхнє виконання стає набагато складнішим. Для етики не має значення національність, громадянство, і не повинна мати великого значення належність до тієї чи іншої ворожої групи. За країною або географічною місцевістю не можна судити про людину – це було б надто просто. Завжди існує небезпека впасти в стереотипне бачення щодо Іншого. Боротьба з ворогом не обов'язково повинна означати його абсолютне приниження, можна сприймати ворога як Іншого, хоча б задля того, щоби не травмувати свою особистість. Однак найстрашніше навіть не травма, а те, що зло існує не лише ззовні, а ховається й у середині нашої душі. Якщо сприймати ворога як дурня, який робить жахливу помилку (якому не вистачає розуму в сократівському сенсі), або як «того, хто не відає що чинить» в християнському розумінні – це може допомогти зберегти душу від руйнівного ресентименту. Якщо ненавидіти та ментально їсти ворога як канибал, від цього можна отримати хвилинне задоволення, але така позиція ніколи не дасть можливості кращого майбутнього та справжнього розвитку, – ненависть веде лише до ненависті та руйнування. Потрібно ясно усвідомлювати, що «симетрична» відповідь, наприклад, на геноцид неможлива для цивілізованої людини.

Отже, війна завжди актуалізує етичну проблематику, яку набагато яскравіше видно на тлі історичних подій і «межових ситуацій». Також під час війни актуалізується питання про те, як залишатися людиною, хоча залишитися людиною стає дедалі складніше, позаяк будь-яке насильство може завадити суб'єкту виявляти свої морально-етичні переконання. Тому не слід забувати, що будь-яка війна – це війна ідей, а це означає, що перемога – це перемога ідей, а не тільки перемога зброї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Арендт Х. *Банальність зла*; пер. з англ. А. Котенко. Київ: Дух і Літера, 2013. 367 с.
- Арістотель *Никомахова етика*; пер. з давньогр. В. Ставнюк, Київ: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
- Бадью А. *Етика. Нарис про розуміння зла*; пер. з франц. А. Рєпа, В. Артюх, П. Швед. Київ: Komubook, 2019. 192 с.
- Габермас Ю. *До реконструкції історичного матеріалізму*; пер. з нім. В. Купліна. Київ: Дух і літера, 2011. 320 с.
- Газнок А. *Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття*. Київ: Парапан, 2008. 368 с.
- Дацок С. *Момент філософії*. Київ: Ника-Центр, 2013. 280 с.
- Дефо Д. *Робінзон Крузо*; пер. з англ. Л. Белей, Г. Орлівна. Київ: Вид-во #книголав, 2018. 272 с.
- Куннас Т. *Зло. Розкриття сутності зла у літературі та мистецтві*; пер. з фінськ. І. Малевич, Ю. Стояновської. Київ: Ника-Центр, 2015. 288 с.
- Пітерсон Дж. *За межами порядку. Ще 12 правил життя*; пер. з англ. О. Панич. Київ: Наш формат, 2021. 400 с.
- Скрутон Р. *Консерватизм. Запрошення до великої традиції*; пер. з англ. К. Діса. Київ: Наш формат, 2022. 176 с.
- Честертон Г. К. *Вічна людина*; пер. з англ. О. Гладкого. Львів: Свічадо, 2020. 344 с.
- Girard R. *Things Hidden Since the Foundation of the World*. US-CA: Stanford University Press, 1987. 470 p.
- Gumbrecht H. U. *After 1945. Latency as Origin of the Present*. US-CA: Stanford University Press, 2013. 240 p.

Толстов Іван Вікторович

кандидат філософських наук, доцент
завідувач кафедри філософії та соціології
Український державний університет залізничного транспорту
майдан Феєрбаха 7, Харків, 61050, Україна
E-mail: tollivan12@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5511-1670>

Москвін Ярослав Вікторович

асистент кафедри філософії та суспільних наук
Харківський національний медичний університет
пр. Науки, 4, м. Харків, 61022, Україна
E-mail: yv.moskvin@knmu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7207-4103>

Стаття надійшла до редакції: 01.04.2023

Схвалено до друку: 12.06.2023

ETHICS IN THE CONTEXT OF PEACE AND WAR

Tolstov Ivan V.

PhD in Philosophy, associate professor
head of the philosophy and sociology department
Ukrainian State University of Railway Transport
Feuerbach Square 7, 61050, Kharkiv, Ukraine
E-mail: tollivan12@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5511-1670>

Moskvin Yaroslav V.

assistant of the department of philosophy and social sciences
Kharkiv National Medical University
4 Nauky avenue, Kharkiv, 61022, Ukraine
E-mail: yv.moskvin@knmu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7207-4103>

ABSTRACT

The article deals with the problems of ethics in the context of peace and war. Today, during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, it is especially relevant to return to ethical issues, to such concepts as justice, truth, immortality, leniency, event, loyalty to oneself, etc. The war situation forces us to rethink their meaning through open discussions that help improve the mental state of Ukrainian society and maintain hope for victory.

The authors of the article, starting from the ethical theories of A. Badiou and R. Girard, try to give an answer to today's difficult question about how to remain human during a military confrontation. According to A. Badiou, any ethical statement requires contextual applicability to the situation. Taking this into account, the philosopher develops the concept of the event, according to which the event is not so much what happens to the subject, but what the subject does in the situation - his active participation - a response to an external challenge. Next, the authors apply Rene Girard's theory of mimetic rivalry to identify the reasons for Russia's military aggression against Ukraine. One of these reasons is the non-recognition of the independence of Ukraine, the complete denial of its existence, and the identification of the Ukrainian people with the projection of enemies, in the struggle against which Russians form their identity.

At the end of their analysis, the authors come to the conclusion that if you hate and mentally eat the enemy like a cannibal, you can get a moment's pleasure from it, but such a position will never give the opportunity for a better future and true development, hatred leads only to hatred and destruction. The important tasks of ethics during war are to prevent what can injure the individual, to find a basis to help save the soul from destructive resentment and to remain a person who is able to evolve.

Keywords: *human, other, ethics, russian aggression, event, mimetic rivalry.*

REFERENCES

- Arendt, H. (2013). *A Report on the Banality of Evil*. Kyiv: Dukh i Litera. (In Ukrainian).
Aristotle. (2002). *Nicomachean Ethics*. Kyiv: Akvilon-Plus. (In Ukrainian).
Badiou, A. (2019). *Ethics: An Essay on the Understanding of Evil*. Kyiv: Komubook. (In Ukrainian).
Chesterton, G. K. (2020). *The Everlasting Man*. Lviv: Svichado. (In Ukrainian).
Datsiuk, S. (2013). *The Moment of Philosophy*. Kyiv: Nyka-Tsentr. (In Russian).
Defoe, D. (2018). *Robinson Crusoe*. Kyiv: Vyd-vo #knyholav. (In Ukrainian).
Girard, R. (1987). *Things Hidden Since the Foundation of the World*. US-CA: Stanford University Press. (In English).
Gumbrecht, H. U. (2013). *After 1945. Latency as Origin of the Present*. US-CA: Stanford University Press. (In English).
Habermas, J. (2011). *Towards the Reconstruction of Historical Materialism*. Kyiv: Dukh i litera. (In Ukrainian).
Hazniuk, L. (2008). *Philosophical Studies of Existential-Somatic Being*. Kyiv: Parapan. (In Ukrainian).
Kunnas, T. (2015). *Evil: Unveiling the Essence of Evil in Literature and Art*. Kyiv: Nika-Center. (In Ukrainian).
Peterson, J. B. (2021). *Beyond Order :12 More Rules for Life*. Kyiv: Nash format. (In Ukrainian).
Scruton, R. V. (2022). *Conservatism: An Invitation to the Great Tradition*. Kyiv: Nash format. (In Ukrainian).

Article arrived: 01.04.2023

Accepted: 12.06.2023